

Tē-saⁿ, chò Tâi-bûn ài ū chôan-kiû koan-tiám, pún-thó hêng-tōng (Think gobally, act locally)

Kiàn-lip pún-thó pêh-ōe gí-giân kap bûn-hák sī kín-tâi chôan sè-kài ê tiâu-liû. Che sī jîn-lûi thoat-lí Tè-kok Chú-gí, kèk-kôan thóng-tî ê lâi-té chit hâng. Tùi Au-chiu, Bí-chiu sian-chìn kok-ka, kàu A-chiu, Hui-chiu, La-teng Bí-chiu chiah ê tē-saⁿ sè-kài kok-ka, hèk chiân hèk âu khak-lip in ê pêh-ōe kháu-gí ê hoat-têng tē-ūi kap su-bîn-gí ê piau-chún-hòa. Chòe-kîn mā ū Tang-tè-bûn (East Timor) thoat-lí In-tó-ní-si-à (Indonesia) tòk-lip chiâⁿ-chò chit ê kok-ka, in ê pún-thó gí-giân “Tetun” hòk-heng ūn-tōng, mā tit-tiôh chin tōa ê chìn-pô.

Kán-tan lâi kóng, sè-kài kok chòk-kûn ū ê-bîn kúi tiám keng-giâm ê-sái hôl lán chham-khó. Tē-it, Tâi-gí ài ū chû-liû-hòa chèng-sek-hòa ūn-tōng, lâi táⁿ-chò kian-kiông ê sim-lí kiàn-siat. Hôl múi chit ê lâng bô koh chài khòaⁿ bô, khòaⁿ khin Tâi-ôan-ôe. Tê jî, Tâi-gí ài su-bîn-hòa, piau-chún-hòa, chiah ū pó-chûn kap hoat-iông ê ki-chhó. Tê-saⁿ, ài ū

chôan-bîn-sèng ê Tâi-gí gí-giân kàu-iôk. Tê sì, ài cheng-chhú Tâi-gí hoat-têng ê pêng-téng tê-ūi, chiâⁿ-chò Tâi-ôan ê koaⁿ-hong gí-giân (official language).

Tông-sî, chò Tâi-gí ūn-tōng mā tiôh ài chham-khó hiân-tâi gí-giân-hák ê gián-kiù hong-hiòng kap sêng-kó. Chò Tâi-gí ūn-tōng m-sí tú-á teh thàm-thó bûn-jî, siaⁿ-tiâu, sû-lûi, bûn-hoat nã-tiâⁿ, kêng-ka ài iông Tâi-gí chò tiona-sim, tûi Tâi-ôan chòk-kûn chò chôan-bîn-sèng ê gián-kiù. Lâi liáu-kái Tâi-ôan-lâng ê cheng-sîn, jîn-ti, sim-lí kap sìn-gióng. Lâi thàm-kiû Tâi-ôan siâ-hôe ê hong-siôk, lûn-lí, tô-tek, kap hêng-ûi. Lâi châu-chhôe Tâi-ôan chòk-kûn ê Tâi-ôan i-sek kap Tâi-ôan hûn. Tî sin ê chheng-nî-tâi, Tâi-ôan-bûn chiû beh chhôa-niá Tâi-ôan Chòk-kûn kiâⁿ chhut chit tiâu kong-bêng-lô.

“Tâi-gí chhut-thâu-thiⁿ”, Tâi-bûn kiù Tâi-ôan”. Tâi-ôan-lâng tû chèng-tî siông í-keng tit-tiôh tōa sèng-lí, m-kú Tâi-ôan-bûn iû-gôan ū biât-bông ê gûi-ki, hiaⁿ-ché tâi-ke lán tiôh ài koh khah phah-piâⁿ.

(Chit phiⁿ bûn to-siâ Tiuⁿ Hák-khiam kàu-siû ê i-kiàn kap siu-kái.)

Thák-chheh-hôe pò-kò

Kán-bêng Tâi-ôan-sú Tê gôr chiuⁿ
Saⁿ Nî Chit Hóan, Gôr nî Chit Lôan

三年一反,五年一亂

Lâu lâng-eng (劉庸英)

Chit phiⁿ bûn sî góa chham-ka Ko-hiông Tâi-gí Lô-má-jî Gián-sip-hôe ê thòk-su-hôe thák-chheh pò-kò. Chú-iàu tiôh sî beh kâ góan só thák ê chit pún chheh "Kán-bêng Tâi-ôan-sú" (Iûⁿ Phek-chhoan, Tê-It Chhut-Pán Siâ, 1994) tê gôr chiuⁿ "Saⁿ Nî chit Hóan Gôr Nî chit Lôan" ê lâi-iông chéng-lí-chhut-lâi, siûⁿ beh lâi kap tâi-ke pò-kò--chit--ê. Chit chiuⁿ chû-iàu sî teh kóng Tâi-ôan-lâng siû tiôh Chheng-tiâu ê tham-koâⁿ, ù-lê(汚吏), kap pòk-peng(暴兵) ê

khi-phiàn ap-pekk, koh ū jîn-kháu ka-cheng ê ap-lék, chô-sêng siâ-hôe keng-chè kiat-kò ê tōa piàn-hòa. Iû-kî sî thian-chai tê-ê(地厄) chiok-chê, chuí-chai liáu-âu ê ta-hân kap ki-hng, kâ un-ék chhôa-lâi. Thóng-tî-chiá bô lêng-lék kiù-chè, jîn-bîn bê-tit-thang tô--kòe, tông-lôan sòa chiap-liân hoat-seng. Saⁿ nî chit sió hóan, gôr nî chit tōa lôan, che sî hôl lâng siûⁿ ôe kàu ê kiat-kó.

Tí Chheng-tiâu thóng-tí Tâi-ôan ê 212 nî kî-kan, tōng-lōan ê chhù-sò thóng-kè--khí--lái, ū bîn-piàn (民變) 42 pái, hâi-tàu(械鬥) 28 pái. Nā kā i koh khah chim-chiok siúⁿ--chit--ê, chit ê sò-bòk chin-chiaⁿ sî chiok kiaⁿ--lâng..ê. Kî-tiong khah chhut-miâ, tûi âu-sè-tâi ū éng-hióng..ê ū "Chu It-kùi(朱一貴) Hóan-Chheng Kek-bêng"; "Lím Sóng-bûn(林爽文) Kek-bêng"; "Tè Tiâu-chhun(戴潮春) Kek-bêng" téng téng. M-kú Thóng-tí-chiá m̄-bat hó-hó kiám-thó ka-kî ê sit-pâi, hóan-tíng lâi chek-pí

Tâi-ôan-lâng
"hòⁿ-lôan
chiâⁿ-sèng(好亂成性)", chiâh-pá liáu bô tâi-chì

chiū nâu kek-bêng, giâ phàn -hóan. In êng "Iōng chhát kong chhát, êng bîn hông bîn(用賊攻賊, 用民防民)" lâi tûi-hù Tâi-ôan-lâng. Kui-têng tak chng chhut chîⁿ an-tah iû-bîn(lô-hàn-kha) chò chng-teng. Bô tâi-chì chiū kiò in sûn chhân-hñg, ū tâi-chì tiôh liâh hiong-chhát pô(捕) húi-lüi. Kâ chit tîn lâng teng-kì liát-kóan. Phi-jû kóng tî 1838 nî hoat-seng ê gô-piàn tōng-lôan, iû-bîn chiū kiám-chiô chham-ka hóan-khòng hêng-tōng, bân-bân chôan-ôaⁿ chò tìn-ap Hóan-Chheng Ùn-tōng ê chû lék.

Chheng-tiâu thóng-tí-chiá lî-iöng Tâi-ôan-lâng to-chòk-kûn siâ-hôe ê mâu-tún, ná chhin-chhiúⁿ: "Chheⁿ-hoan" kap "Sék-hoan" ê tûi-lip, Hô-ló kap Kheh-lâng ê tûi-lip, Chiang Chôaⁿ ê tûi-lip, tê-hng kap chit-giáp siông ê hun-hòa.

In mā êng kan-khiáu ê hoat-tô lâi sai-lóng hóan-khòng lék-liöng, thèh "gî-bîn" ap-chè "pòk-bîn". Kô-bû Tâi-ôan ê sû-sin(仕紳), thák-chheh-lâng,

tê-chú, seng-lí-lâng chiâⁿ chòe gî-siú(義首). Chia ê lâng chham-ú tìn-pók liáu-âu ê-sái tit-tiôh koaⁿ-ûi kap hù-kùi, mā ê-sái êng-kng chó-kong-má, tì-im(庇蔭) chhù-lái bó-kiáⁿ. Hông-tè iáu ê siúⁿ-sù "Tiong-gî(忠義)", "Hôai-tiong (懷忠)" chióng chióng ê pián-á lâi chhàu-chhèng. It-poaⁿ ê gông lâu-peh-sè, chí ū phóng tiôh "Tâi Chheng Hông-tè Bân-sòe Bân-sòe Bân-bân-sòe" ê sîn-chú-pâi lâi "pó-pì" ka-kî. Thian-hâ thài-pêng bô tâi-chì tiôh ài siú-tiôh Thóng-tí-chiá kap tê-hng thâu-lâng, seng-lí-lâng ê pak-siah. Lôan-sè ū tâi-chì ê sî tiôh ài thòe lâng phah bân-nî hù-kùi ê kang-san. Chin-chiâⁿ sî "gông-gông-gông" ah!

Tòa tî Tâi-ôan chin-kú ê Chheng-tiâu koaⁿ-lê Iâu Èng(姚瑩) bat kóng, "Tâi-ôan ū saⁿ hâng tôa-hâi, chiú sî 1. Tô-chhát (盜賊); 2. Hâi-tàu(械鬥); 3. Bô-gék(謀逆)." Iû-kî sî hâi-tàu, sán-seng liáu siú-ap-peh-chiá tiong-kan ê mâu-tún tûi-lip. Kâng-khóan sî tûi Tông-soaⁿ tô-lân lâi..ê, sòa ūi tiôh gú-giân hong-siôk ê bô kâng-khóan, ūi liáu beh suh chit-chhùi-á òah-miâ ê khong-khì, ūi tiôh chit-tiám-á sió sû chiú hô-siong piâⁿ-tîn, hô hóan-khòng gôa-lâi pòk-chèng ê lék-liöng saⁿ tûi-tú. Tí hit ê cha-po ché, cha-bô chiô ê siâ-hôe, siáu-liân cha-po bô chhân-hñg, bô ke-kah, óng-óng in-ûi pòah-kiáu, á-sí chhiúⁿ hû-lú, á-sí ūi tiôh ài bîn-chú, kau-kûn kiat-tóng lâi saⁿ-tàu. Jîn-bîn ê sim-sèng gôan-pún tiôh chin kiông-bêng, koh ū koaⁿ-lê ê siàn-tōng, pún-lâi lóng sî sió sû, sòa giâ tôa-lôan, kàu bô hoat-tô siu-soah ê tê-pô.

Iáu-koh ū Hō-ló-lâng kap Kheh-lâng, ūi tiōh seng-chûn ê khong-kan lâi tûi-ték, ē-sái kóng sī Thóng-tî-chiá siōng kah-ì sai-lâng hun-hòa ê bòk-phiau. Hō-ló kap Kheh-ka siang-hong tàu-cheng, hō-siōng khiú âu-kha, chiâⁿ-chò Tâi-ôan sò-pah-nî ê lèk-sú òan-tò, kàu chit-má iáu bē siau-tû.

“Chiang chôan piàⁿ (漳泉拼)” koh khah chhám, put-sî teh hái-tàu, piàⁿ kah hiat liû sêng hô (血流成河). Chôan-chiu-lâng nā chô-hóan, chiū lî-iōng Chiang-chiu-lâng chò Gî-bîn. Chiang-chiu-lâng hóan, chiū chio Chôan-chiu-lâng lâi tìn-pòk. Kiat-kó sī hō Thóng-tî-chiá khioh chit ê hong-piān, àm-chhiò saⁿ-siaⁿ nā-tiāⁿ.

Koh ū chít chióng kiò "Í-sèⁿ hái-tàu (異姓械鬥)", tiāⁿ-tiāⁿ ū chng tûi chng, sèⁿ tûi sèⁿ ê tûi-khòng.

Tâi-ôan lâng chiū án-ni ka-kî-lâng thâi ka-kî-lâng. Lán ê chó-sian chiū tî lâi-tàu tiong jú lâi jú tîm-lûn. It chài hō gôa-lâi thóng-tî-chiá hun-hòa lî-iōng. Chin-chiàⁿ sī chít tōaⁿ kòe chít tōaⁿ ê pi-koá chhiùⁿ bē soah. Chit-má lán tiōh ài phah-khui sim-lâi ê mñg-thang, bák-chiu kim-kim khòaⁿ hiòng sè-kài, tâi-ke chò-hóe lâi tháu-khui Hō-ló Kheh-ka Gôan-chû-bîn kok chòk-kûn tiong-kan ê sim-thâu-kat, hō lán chit ê chhùi-chhiⁿ ê Tâi-ôan koh khah bí-lé.

Tâi-gí-si Ék-chok

Koe Hong-ian (郭峰淵)

Koa khá-lé hoan-ék

Sia-tî Tâi-ôan 920 tōa tê--tāng liáu-âu

Soaⁿ ê háu

Che sī chít ê kan-siáp soaⁿ ê kò-sû,
Chít ê soaⁿ-pang tê-lih,
Kúi-khàu sîn-háu ê kò-sû.

山會嚎

這是一個有關山的故事，
一個山崩地裂，鬼哭神嚎的故事。

在鄒族的神話裡，
很久很久以前，
尼弗奴神改造了世界，
她推倒了高山，填平了山谷，
山崩地裂之後，
她創造了一片樂土，一個美麗之島。

Tí Tsuo-chòk ê sîn-ōc lâi-té:
Kô-chá kô-chá í-chêng,
Nivenu sîn kái-chô sè-kài,
I sak-tó soaⁿ-gák, thiáp-pêⁿ soaⁿ-khàm,
Soaⁿ-pang tê-lih,
Jiân-âu,
I chhòng-chô chhut chít tê lòk-thó,
Chít ê bí-lé-tó.